

Sammanfattande diskussion

BEATRICE SILÉN & HANNA LEHTI-EKLUND

S yftet med den här boken har varit att belysa språket kring sekelskiftet 1900 och specifika drag som gäller genre och dialogicitet i de Sinebrychoffska breven. De synkrona analyserna visar att vi kan säga något om tiden, alltså hur svenskan såg ut i början av 1900-talet i den här typen av affärsbrev. I ett diakront perspektiv kan resultaten pejas mot litteratur om svenskan på 1800- och 1900-talen.

Analyserna visar också på stilistiska och strukturella drag som utmärker affärsbreven i vårt material. Även om det i breven enbart rör sig om handel med konstföremål, antyder jämförelser med samtida brevställare och annan forskning att dragen i många fall är typiska för genren affärsbrev vid sekelskiftet 1900 på ett bredare plan.

Affärsbreven kan ses som led i en interaktion. Det framgår till exempel av de språkliga handlingarna, sätten att tilltala och den språkliga och pragmatiska anpassningen av uttryckssättet beroende på mottagare.

I det här avslutande kapitlet vill vi också lyfta fram människorna bakom breven. Teleman (1985), som resonerar kring hur språkliga förändringar uppstår, påpekar hur viktigt det är att studera texter i den situationella och samhällliga kontexten. Texter är ett resultat av normer i en given situation och skribenternas kommunikativa strategier. I breven syns de språkliga och genremässiga konventioner som skribenterna följer, men också nya skrivsätt introduceras. De individuella skribenternas olika profiler framträder tydligt i analyserna. Skribenterna skriver in sig själva och mottagarna i breven, de uttrycker

sig konsekvent eller inkonsekvent, men på ett sätt som är typiskt för dem. Även om de alla skriver vid samma tidpunkt och i samma genre, uppvisar de en variation som kan bero på utbildning, kön, yrke och region.

Brevmaterialet och utvecklingen av svenskan på 1900-talet

Utvecklingen av svenskan under 1900-talet präglas i allmänhet av förenkling och utjämning. Dessutom närmar sig tal- och skriftspråket varandra (Mårtensson 1988). Enligt Ståhle (1970b:28 ff.) och Molde (1970:14 f.) berör de stora förändringarna under 1900-talet meningsbyggnaden, formläran och ordförrådet.

Studierna i den här boken berör främst ortografin och syntaxen vid sekelskiftet 1900. Helhetsbilden av språkbruket i affärsbrev vittnar om att de processer som svenskan går igenom på 1900-talet fortfarande befinner sig i sin början. Vårt resultat påminner således om det som Thelander (2007) har kommit fram till när han har undersökt det svenska dramaspråket. Han menar att språket på scenen moderniseras först efter sekelskiftet.

I materialet kan man på vissa punkter, till exempel i bruket av periodisk meningsbyggnad, se att yngre skribenter använder mindre komplexa strukturer än de äldre, vilket kan tyda på att en förenklingsprocess har inletts. Dessutom visar variationen i stavning mellan skribenterna att yngre skribenter är mer orienterade mot nya bruk, medan de äldre håller sig kvar vid en äldre praxis.

Breven i materialet är skrivna före den stora ortografireformen 1906 (se Mårtensson 1988:150 ff.). Skribenterna följer konsekvent en viss norm i sin stavning, men normen varierar beroende på person. Sinebrychoff och Durling, som är födda med två års mellanrum, den förra 1859 och den senare 1861, följer till exempel olika normer: Sinebrychoff en som motsvarar den sjätte upplagan av SAOL (1889) och Durling en mer konservativ norm i linje med den femte upplagan av

SAOL (1883). Piipponen (kap. 6) har utrett vilka faktorer – geografisk härkomst, utbildning eller ålder – som bäst kunde förklara variationen i stavningen. Ålder tycks ändå vara den faktor som ger den bästa förklaringen. De skribenter som är födda på 1870-talet använder en mer reformerad stavning som mest liknar den sjunde upplagan av SAOL från 1900.

Enligt Ståhle (1970b:28 ff.) skedde det avgörande förändringar i meningsbyggnaden efter sekelskiftet 1900. Den periodiskt byggda meningen försvann från skriften svenska och gjorde plats för enklare strukturer med talspråket som modell. Idealet var kortare meningar och enklare meningsbyggnad med färre bisatser (se Lindberg 1973). Vid sekelskiftet 1900 hade dessa processer dock ännu inte hunnit speciellt långt, vilket framgår av att syntaxen i brevmaterialet uppvisar flera skillnader gentemot modern svenska. Av Korpinens studie (kap. 7) framgår att varje skribent använder sig av perioder i breven. Periodernas andel av alla meningar varierar mellan fyra och nio procent. De är alltså inte särskilt frekventa, men de är påtagligt mycket tyngre än de övriga meningarna och genom att de är så långa tar de upp en stor del av textmassan. Korpinen påpekar att förekomsten av perioderna i breven är på samma nivå som i andra texter kring sekelskiftet. Skribenternas ålder tar sig dock uttryck i olika stilideal så att de yngre skribenterna utnyttjar enklare perioder än de äldre. Variationen i periodbruket mellan skribenterna pekar möjligen på att förenklingen av syntaxen är på gång. Den frigörelse från ”latinska och tyska konstruktionstyper” som enligt Molde (1970:14) sker på 1900-talet har bara inletts.

Förutom i fråga om perioder avviker breven syntaktiskt från modern svenska också för att skribenterna placerar fler och tyngre led på satsadverbiallets plats än vad som är brukligt i dag. Det är dock främst fråga om adverb eller fraser, i mindre utsträckning bisatser eller satsförkortningar. Enligt Silén (kap. 9) låter skribenterna olika principer – tyngdprincipen, balansprincipen eller den tematiska principen – styra placeringen av adverbial i mittfältet. Hon visar att det syntaktiska mönstret, som för en modern läsare framstår som ålderdomligt, baserar sig på en

större frihet i att utnyttja mittfältet för tyngre led. Platsen i mittfältet kan utnyttjas för att tematisera eller framhäva ett led.

Också Lehti-Eklunds studie (kap. 10) av initiala led i fundamentet visar på en större flexibilitet i syntaxen. Hon har undersökt hur skribenterna övergår från en topik till en annan och noterar att de mycket oftare än i dag inleder en topik med ett annat led än subjektet. Ledföljden kring 1900 är mindre låst än i modernare svenska och tillåter att den grammatiska strukturen böjer sig för informationsstrukturen. Led som signalerar för mottagaren att topiken byts placeras gärna initialt och bidrar till att strukturen i brevet är tydlig och innehållet lättillgängligt för mottagaren. De inledande leden består ofta av adverbial som anger avseende och är av typen *med anledning af/angående x* eller *hvad x angår/beträffar*.

Den intimisering som avspeglar 1900-talet (Mårtensson 1988) förekommer ännu inte i affärsbrev. I kapitel 4 visar Lehti-Eklund och Piipponen att skribenterna föredrar formelartade inledningar och avslutningar med ytterst litet variation. Det komplicerade tilltalsystemet i svenskan kring sekelskiftet 1900 är inte synligt i affärskorrespondensen. I den är *Ni* det rådande artiga, neutrala tilltalet. Men också tilltal i tredje person med titel och namn förekommer. Bruket av tilltal är genomgående nästan konsekvent. Ändringar i relationen förorsakar ändringar i sättet att tilltala där *Ni* ändras till *du* eller tredje person övergår till *Ni*. Bland skribenterna är Paul Sinebrychoff den enda som uppvisar mera variation i tilltalet.

Breven ur genreperspektiv

Sedda ur ett genreperspektiv kan man konstatera att modeller för affärsbrev i tidens brevställare i hög grad verkar ha gett ramarna för breven i Sinebrychoffs brevsamling. Den formelartade titulaturen och inledningen som ofta består av en avi om att något mottagits eller sänts påminner om modellbrev. Detsamma gäller de vanligen vänliga raderna som får avsluta breven och den ofta högtidliga under-

skriften. För själva avhandlingen av ämnet för brevet finns däremot inga direkta modeller. Här kan man emellertid notera att breven i Sinebrychoffs samling ofta innehåller flera ämnen eller topiker, vilket gör att de vanligtvis blir långa. Också annan forskning om brev på 1800-talet (se kap. 3.2) visar att det var vanligt att ta upp topiker av olika slag i samma brev.

I brev där många olika topiker avhandlas spelar strukturen en viktig roll. Strukturen i breven är beroende av vilka ärenden skribenten vill lyfta fram. Det vanliga är att behandla ett ärende i taget. När skribenten går över till ett nytt ämne signaleras detta vanligen genom att den nya topiken placeras initialt i satsen i form av adverbialfraser eller objekt. Syntaxen anpassas för att stödja strukturen i breven.

De språkliga drag som diskuteras i föregående avsnitt kan också ses som stilistiskt utmärkande för breven. De formelartade inlednings- och avslutningsfraserna och *Ni* som det mest neutrala tilltalet kan ses som stilmarkörer i breven. Stilen i breven är överlag skriftspråklig. Det framkommer bland annat av de tunga perioderna med latininfluerade satsmotsvarigheter som lyfts fram i Korpinens studie (kap. 7) och i de tunga adverbialfraser som placerats i fundament och på satsadverbiallets plats, vilket framgår av Lehti-Eklunds (kap. 10) och Siléns (kap. 9) studier. Att tyska ordföljdsmonster, där ett finit eller infinit verb står sist i satsen, sporadiskt påträffas i breven visar också att stilen i breven ibland kan ha rent av arkaiserande drag. I de flesta genrer räknar man med att de här ordföljdsmonstren drastiskt minskade och började försvinna under 1700-talet (Wenning 1930:70 ff., Pettersson 2005 [1996]:191, Delsing 1999:214 ff.).

Även om breven i hög grad kan beskrivas som formella och skriftspråkliga finns det också en annan sida av dem. I den lexikala analys som Lassus och Forsskåhl har gjort (kap. 5) kommer det fram att breven har en subjektiv prägel. Genom användningen av personliga och possessiva pronomen i första och andra person blir såväl avsändare som mottagare starkt närvarande i breven. Särskilt Paul Sinebrychoff utnyttjar aktivt pronomen i första person, vilket visar hans aktiva roll i köpeförhandlingarna. Det är inte bara personerna bakom breven

som framträder tydligt i breven, utan också de specifika föremål som förhandlingarna berör. Skribenterna är experter som diskuterar *porträtt, miniatyurer, stolar* och *konstmobiler*. Den lexikala analysen visar att de ord som används har en stor precision, medan ord med ett större betydelseomfång men mindre precision som *konst* och *taidor* sällan förekommer.

Ytterligare ett drag som utmärker våra affärsbrev är förekomsten av privat information. Vårt brevmaterial visar, såsom tidigare forskning (se bl.a. Loman 1985 och Del Lungo Camiciotti 2012), att gränsen mellan affärsbrev och personliga brev inte var så skarp i slutet av 1800-talet. Särskilt om skribenterna kände varandra också utanför affärssammanhanget var det vanligt att utbyta även annan information i breven. I vårt brevmaterial tar ungefär en tredjedel av breven också upp sådant som går utanför de egentliga affärsförhandlingarna.

Det dialogiska i breven

Vid sekelskiftet 1900 var breven det kommunikationssätt som gjorde det möjligt att bedriva affärer då avstånden var långa. I den Sinebrychoffska samlingen framförs offerter och order, det förhandlas om priser och värdet på olika konstverk diskuteras. Sedda ur denna synvinkel framstår breven som i hög grad dialogiska. De olika breven följer på varandra som turerna i ett samtal. I sina svarsbrev tar skribenterna ställning till de förslag den andra kommit med, samtidigt som de kan föra in nya ärenden i breven. Breven är med andra ord dubbelt kontextualiserade: de responderar på något som föranletts av ett tidigare bidrag och de gör en respons relevant i nästa brev. Det dialogiska syns också i brevens struktur. Skribenterna strukturerar vanligen sina brev i samma ordning som olika ärenden tagits upp i det föregående brevet. Mottagarna hittar därmed enkelt reaktioner på förslag de kommit med och svar på frågor de ställt.

Till brevens natur hör att mottagaren är påtagligt närvarande vid utformandet av texterna. Det gäller i allra högsta grad titulaturen och

avslutningsfraserna där direkt tilltal av mottagaren ingår som en mer eller mindre obligatorisk del. Det är också här skribenterna är mest benägna att följa konventionerna för brevskrivande sådana de framställs i tidens brevställare. Ändå signalerar dessa fraser i hög grad relationen mellan skribenterna. När Osvald Sirén övergår från att tilltala Sinebrychoff *H. Herr Paul Sinebrychoff* till *Bäste bror* visar det tydligt att relationen mellan dem har förändrats.

Det är inte enbart direkt tilltal som avslöjar mottagarens närvaro i texten. Eftersom det rör sig om affärsbrev förekommer språkhandlingarna uppmaningar och erbjudanden frekvent i breven. Det rör sig om språkhandlingar där skribenten i det förra fallet vill få mottagaren att göra något för skribenten eller ge hen en vara. I det senare fallet är det däremot skribenten som erbjuder sig att göra mottagaren en tjänst eller ge hen en vara. Det är inte enbart språkhandlingarna som till sin natur är dialogiska. Också realiseringen av dessa språkhandlingar visar sig i Siléns studie (kap. 8) vara starkt beroende av relationen mellan skribenterna och den kontext de förekommer i. Hur direkta eller indirekta realiseringarna av språkhandlingarna är hänger i hög grad ihop med vilka roller skribenterna har i affärstransaktionerna och hur berättigade de är att ställa krav eller komma med erbjudanden.

Det dialogiska i breven återspeglar sig också i användningen av modaladverbet *nog*. Lindström och Lindström Tiedemann (kap. 11) visar hur subjektiv och intersubjektiv användning av adverbet växlar beroende på förhandlingsläget och skribentens uppfattning om hur ömsesidig bedömningen är beträffande kunskaper om det omtalade. Härvid kan *nog* betona subjektiv visshet om något som skribenten vet bäst eller vad som rimligtvis är sant enligt en extern källa. Den senare användningen är vanlig hos Sigrid Lindqvist. Det intersubjektiva – som kan ha med kamratlig vädjan eller konkurrerande övertalning att göra – får plats i de mindre institutionella korrespondenserna, dem mellan Sinebrychoff och Sirén samt Sinebrychoff och Durling. Också stilen skribenterna använder i breven kan variera beroende på vem mottagaren är. Korpinen (2016:57 f.) har kunnat notera att förekomsten av periodisk meningsbyggnad och periodernas komplexitet i

Sinebrychoffs brev i viss mån beror på hur frekvent och i vilken form mottagaren använder en sådan meningsbyggnad.

Skribenterna

Breven i vårt material handlar om värdefulla konstföremål som främst kan köpas och säljas av personer som har en relativt hög social position. Eftersom det handlar om så värdefulla föremål behöver köparen få ingående information om dem vilket kan leda till en serie brev där uppgifter kompletteras, ibland ifrågasätts och bekräftas. Detsamma gäller priset på konstföremålen som många gånger kan diskuteras i en lång rad brev. Allt detta bidrar till att skribenterna lär känna varandra relativt väl och att relationerna mellan dem i flera fall utvecklas under årens lopp. Ur dessa brevkedjor träder också fem ganska olika skribentprofiler fram. Genom analyserna av de olika språkliga dragen är det som om vi lärt känna fem olika personligheter.

Hovrättsrådet Axel Durling framstår som den mest konservativa av skribenterna. Han använder den ålderdomligaste stavningen, de mest komplexa perioderna och uttrycker sig gärna indirekt samtidigt som han ibland kan komma med direkta förolämpningar och anklagelser. Hans högreståndsbakgrund och juridiska utbildning har kanske format hans sätt att formulera sig.

Fabrikören Paul Sinebrychoffs språk har också många ålderdomliga drag. Han följer ofta traditionella stavningsprinciper och är den som har den högsta andelen perioder. Vidare utnyttjar han gärna både fundamentet och satsadverbiallets plats för olika typer av komplexa adverbiala fraser. Han är emellertid mer fåordig än Durling och uttrycker sig gärna rakt på sak, särskilt när han vänder sig till personer som ska betjäna honom.

Direktören för Bukowskis, Carl Ulrik Palm, framstår som den professionelle affärsmannen. Han är ytterst korrekt och saklig i sina brev, som aldrig innehåller något utöver det strikt affärsmässiga. De inledande meningarna i hans brev är ofta formelartade och påminner

om formuleringar man kan hitta i modeller för affärsbrev ur tidens brevställare.

De två yngsta skribenterna, fröken Sigrid Lindqvist och amanuens Osvald Sirén, är de som tydligast pekar mot modernare stilideal och de förändringar som 1900-talet för med sig. De gör det emellertid på ganska olika sätt.

Sirén har den modernaste stavningen. Ibland är han till och med så modern att han använder reformerade skrivsätt som aldrig kom att slå igenom, såsom i orden *modärn* eller *värksamhet*. Han är också den som använder minst perioder i sina brev och hans perioder är i många avseenden klart enklare än de äldre skribenternas. I brevväxlingen mellan honom och Sinebrychoff är tonfallet ofta mer informellt, vilket gör att vissa av de typiskt skriftspråkliga drag vi studerat är mindre frekventa hos honom. Vi kan emellertid konstatera att Sirén, precis som de andra manliga skribenterna, har en hel del adverbialfraser i fundamentet och utnyttjar satsadverbiallets plats för att tematisera och framhäva olika led. Han är uppenbart inlärd i tidens skrivkultur, där det är naturligt att använda dessa positioner för olika kommunikativa syften. Även om Sirén stavar modernt och utnyttjar en något enklare syntax, bär hans språk också spår av tidens traditionsbundna utbildning. Man får inte glömma att han avlagt magisterexamen när breven skrivs och senare även ska avlägga doktorsexamen.

Den enda kvinnan i sammanhanget, Lindqvist, är den vars språk avviker mest. Hon vacklar mest i stavningen men verkar röra sig mot en modernare stavning. Det förekommer långa meningar i hennes brev som enligt de kriterier Korpinen använt kan ses som perioder. De är emellertid av en speciell art, nämligen meningar med en hypotaktisk struktur med flera underordnade satser efter varandra i en kedja. En sådan satsstruktur utmärker enligt Hellspong och Ledin (1997:78 f.) den verbala stilen som karakteriserar talspråket och talspråkliga texter. Lindqvist placerar inte olika adverbiala fraser i fundamentet eller på satsadverbiallets plats i samma utsträckning som de andra. I Lassus och Forsskåhls studie i kapitel 5 framkommer det också att Lindqvist är den enda som ibland använder nekningsordet *inte* i sina brev, medan

de andra skribenterna använder *ej*, *icke* och *intet*. Också detta tyder på en mindre skriftspråklig stil (jfr Ståhle 1970b:1970b:51 f.). I Lindqvists brev kan man alltså skönja en stil som börjar närma sig talspråket.

När Josephson (2004:90) diskuterar den intimisering av språket som sker under senare delen av 1900-talet ser han ”kvinnornas många rollbyten i och med massinträdet på arbetsmarknaden kring 1970” som en faktor som påskyndat processen. Också Tandefelt (2013) lyfter fram kvinnornas roll vid den informalisering som under krigsåren skedde i varuhuset Stockmanns texter. Lindqvist skrev sina brev långt tidigare, men ändå kan man dra en parallell till Josephsons och Tandefelts resonemang. Lindqvist hade knappast fått en lika lång utbildning som männen i vårt material. Hon hade arbetat som affärsbiträde i New York innan hon blev anställd av Henryk Bukowski och så småningom arbetade sig uppåt i karriären (se Asplund 1945:86 ff.). Hon försökte kanske skriva enligt den modell hon fått då hon tagit diktamen av Bukowski, men ändå ser man att det i hög grad är talspråket som varit hennes modell. Det ser vi i de hypotaktiska meningarna och ibland i pratigt detaljerade redogörelser för olika affärer. Lindqvists brev har inte utformats enligt de brevställarmallar som de manliga brevskrivarna sannolikt har fått ta del av (jfr Hansson 2003). Härigenom blir det Lindqvist som mer än de andra skribenterna pekar framåt mot det närmande av skriftspråk och talspråk som utmärker 1900-talet.

Vidare forskning

När vi inledde vårt arbete med Paul Sinebrychoffs brevsamling gjorde vi det förutsättningslöst, utan särskilda hypoteser om vilka strukturer och språkliga företeelser som vore värda att studera. Materialet har visat sig vara både rikt och synnerligen givande framför allt tack vare att hela brevkedjor finns bevarade. Det är emellertid ingalunda uttömt. Vi har – med undantag av Lindströms och Lindström Tiedemanns samt Piipponens och Lehti-Eklunds studier – endast sett på en begränsad del

av de sammanlagt 650 transkriberade breven i samlingen. Inte heller vårt kärnmaterial är till fullo utforskat. Det vore bland annat värt att ytterligare se närmare på hur beskrivningarna av konstföremålen byggs upp. Vilka detaljer tenderar skribenterna att lyfta fram och med vilka språkliga resurser realiserar de dem? Vidare är argumentationen i breven tillsvdare utforskad. Hur argumenterar man kring värdet eller äktheten hos ett porträtt? Vilka argument tenderar att övertyga mottagaren? Syntaktiskt skulle det vara intressant att se närmare på de ofta intrikat uppbyggda nominalfraserna.

I denna sammanfattning har vi försökt betrakta resultaten av våra synkrona studier mot vad man vet om svenskans utveckling under 1900-talet. En mer ingående studie av när till exempel perioderna försvinner ur affärskorrespondens vore dock välkommen. Detsamma gäller i stort sett alla frågor som dryftats här. När börjar de språkmönster vi uppfattar som ålderdomliga förändras och hur har förändringen gått till? Det är emellertid inte endast den diakrona utvecklingen som är värd att studera. Också frågor om i vilken utsträckning de språkmönster vi funnit här är genretypiska eller även förekommer i andra typer av texter vid denna tid, har väckts. Att breven skickas mellan Finland och Sverige är en aspekt som inte beaktas särskilt mycket i föreliggande bok. I de studier vi gjort har vi inte noterat regionala skillnader i språkbruket mellan de skribenter som bor i Finland och i Sverige. De skillnader i stildrag vi har hittat verkar bero mer på ålder, kön och relationen mellan skribenterna.

Att så många frågor väckts under arbetet med studierna i denna bok vittnar om att vi än så länge vet rätt så lite om svenskan i slutet av 1800-talet och i början på 1900-talet. Med vår bok har vi emellertid öppnat en väg genom att ta fram ny kunskap om denna tillsvdare rätt utforskade period i svensk språkhistoria. Vi hoppas att boken ska kunna inspirera till nya studier på området.